

Mehmed Hodžić

Zabava i razonoda u srednjovjekovnoj Bosni

Sažetak: Koristeći se dostupnom izvornom građom i relevantnom literaturom, autor u radu nastoji prikazati karakteristike različitih oblika zabave i razonode prisutnih u srednjovjekovnoj bosanskoj državi. Poseban je osvrt stavljen na razmatranje njihove dostupnosti većem broju stanovništva, odnosno dokazivanju tko je i u kojem slučaju imao privilegiju na određeni vid zabave. Društvena diferenciranost zastupljena u Bosni u tome periodu uveliko je utjecala na pristup određenih slojeva stanovništva pojedinim segmentima zabave. Rad se bavi opisom najznačajnijih karakteristika turnira, lova i djelovanja raznovrsnih artista, kao najupečatljivijim vidovima zabavljanja srednjovjekovnog bosanskog stanovništva. Iako su turnir i lov prije svega bili rezervirani za bogati sloj stanovništva, u njemu su ponekad sudjelovali i ostali, često u službi vladara i vlastele, pa su se na taj način i zabavljali. Djelovanje artista, koji su svojim sposobnostima uveseljavali okupljeni svijet, zabilježeno je u srednjem vijeku širom Europe. Nema sumnje da su oni bili prisutni i na bosanskom teritoriju. Njihovo je umijeće vjerojatno bilo domaćega karaktera, zasnovano na tradicionalnim oblicima zabave prisutnima u Bosni, ali se s vremenom, pod dubrovačkim utjecajem, usavršavalo i bogatilo različitim oblicima, ukusom i izražajnim sredstvima. Rad predstavlja sintezu osnovnih podataka koje nam je ponudila dosadašnja historiografija.

Ključne riječi: srednjovjekovna Bosna, zabava, razonoda, turnir, lov, sokolarstvo, artisti.

UVODNE NAPOMENE

Bogata prošlost srednjovjekovne bosanske države, u svim segmentima koje ona obuhvaća, bila je predmet proučavanja velikog broja znanstvenika, a njihova istraživanja rezultirala su mnogobrojnim radovima, čiji ukupan broj zasigurno prelazi više desetaka tisuća. U tim istraživanjima, fokus historičara bio je usmjeren, prije svega, na političku i gospodarsku povijest, što je i razumljivo s obzirom na dostupnost izvora iz kojih se crpe saznanja o ovim temama. Među najmanje proučavanim područjem, kada se sagleda u potpunosti proces istraživanja srednjovjekovne Bosne (iako je i o tome napisan velik broj radova) spada kulturna povijest. Ovom području, prepunom osebnosti koje su krasile Bosnu, nije pridavana pažnja onoliko koliko drugim spomenutim. Međutim, treba istaknuti da su autori koji su do sada radili na ovu temu poprilično iscrpili izvore, te da je velika većina podataka obrađena, protumačena i objašnjena u već spomenutim mnogobrojnim radovima.

Kulturna povijest srednjovjekovne Bosne predstavlja široko područje. Ona obuhvaća sve one segmente koji govore o načinu življenja, ponašanja i međusobnim odnosima stanovništva na jednom teritoriju, kao i o njihovim dostignućima. Kada govorimo o Bosni tu spada arhitektura (crkvena i svjetovna), pismo i književno stvaralaštvo, skulptura te likovno i glazbeno stvaralaštvo itd. Nas u ovome radu posebno zanima jedan segment svakodnevnog života stanovništva srednjovjekovne Bosne, a to je zabava i razonoda. Tadašnji su ljudi, shodno svome društvenom razvitku, dostignućima i mogućnostima, baš kao i mi danas, nastojali svoje dane (ako ne svaki, onda bar za određene blagdane) ispuniti što zanimljivijim sadržajima, kako bi se zabavili i opustili, te se na taj način makar malo odmakli od teške i turobne svakodnevice srednjovjekovnog života. U radu ćemo pokušati prikazati kako i na koji je način stanovništvo Bosne uveseljavalo svoje dane. Vidjet ćemo je li to bila privilegija samo bogatog sloja ili su u tome mogli uživati svi, bez obzira na društvenu podjelu. Pokušat ćemo, koristeći se izvornom građom i relevantnom literaturom, prikazati sve oblike i forme ljudskog stvaralaštva ovoga perioda kojima se nastojalo učiniti život zanimljivijim i ugodnijim.

Kada se govori o životu ljudi u srednjem vijeku, tu ne smijemo zaboraviti na društvenu diferenciranost stanovništva koja je bila prisutna i u bosanskoj državi. Gornji, bogatiji slojevi, imali su daleko lagodniji i bolji način života od običnog puka, tako da je sasvim logično da je segment igre, zabave i veselja bio daleko više prisutan kod ove grupe stanovništva. Za razliku od njih, običan narod bio je u tome sputavan svakodnevnim obavezama i poslovima, kojih je bilo u svako doba godine, ali to ne znači da zabava nije bila prisutna i među nižim slojevima. Zar bi bilo moguće da ljepota pjesme i glazba, na primjer, ostane rezervirana isključivo za feudalce, a da ne bude prisutna i u narodu? Kada budemo govorili o ovome na primjeru Bosne, morat ćemo se dotaknuti i stanja koje je vladalo u drugim zemljama, prije svega u Dubrovačkoj Republici, ali i u drugim europskim državama. Bosna je u srednjem vijeku bilo daleko više integriraniji dio Europe, nego li je to slučaj u današnjem vremenu, tako da je popimala sve kulturne tekovine i dostignuća, i uz svoj poseban izraz i jedinstvenost, razvijala forme nekada karakteristične

samo njoj. Na tim primjerima vidimo bogatstvo bosanske srednjovjekovne države. Kulturni procvat Bosna doživljava u periodu kraljevstva, dakle nakon 1377. godine. S obzirom na vrijeme nastanka izvora koji nam daju podatke o našoj temi, u radu će se većinom govoriti o periodu razvijenog srednjeg vijeka.

Literatura koja govori na temu zabave i razonode u srednjovjekovnoj Bosni nastala je većinom na arhivskoj građi Državnog arhiva u Dubrovniku, na osnovi arheoloških nalaza, te prikaza na stećcima koji predstavljaju izuzetno važne izvore za ovu tematiku. Nažalost, podataka je vrlo malo u odnosu na druge oblasti. Ne postoji monografija posvećena ovoj temi, iako ona to zaslužuje i bila bi zasigurno primamljiva, ne samo za struku, već i za šire čitateljstvo. Od radova posvećenih ovoj temi ovdje bismo posebno istakli djelo akademika Ante Babića *Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne*.¹ On cjelovito i temeljito obrađuje temu, sistematizirajući dostupnu građu. Iako nije istraživao u Dubrovačkom arhivu, na osnovi objavljenih izvora on donosi i tumači vrijedne podatke. Babić je istaknuo da su svjedočanstva o izrazima kulturnog razvitka, sačuvana u spomenicima, umjetničkim rukotvorinama, poveljama, pismima i drugim aktima, daleko brojnija od drugog oblika kulturnog izraza i doživljaja namijenjenog neposredno zabavi i razonodi, koji iza sebe nije ostavio takve tragove koji bi, sami po sebi, privlačili pozornost i pozivali na istraživanje. Pored Ante Babića treba spomenuti i druge autore koji su se bavili ovom tematikom: Pavao Anđelić², Boris Nilević³, Sima Ćirković⁴, ali između ostalih i Stanoje Bojanin⁵, Josip Lešić⁶ i drugi. Novija historiografija ukazala je na određene propuste i nedosljednosti u radovima ovih doajena bosanskohercegovačke medievistike, te tako dala doprinos u daljem proučavanju ove tematike.⁷

Uvidjevši da su pitanja iz političke povijesti predominantno obrađivana, odlučili smo se ovom prilikom za ovakvu temu. Veliku zahvalnost dugujemo prof. dr. Esadu Kurtoviću koji je doprinio u odabiru i formuliranju samog naslova. Da bismo prikazali osnovne karakteristike

1 Anto Babić, "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne", u *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, II*, (1964): 325-335.

2 Pavao Anđelić, "Doba srednjovjekovne bosanske države", u *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine. Od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, ur. Alojz Benac, Đuro Basler, Borivoj Ćorić i sur. (Sarajevo, Veselin Masleša, 1984.

3 Boris Nilević, "Prilog muzičkom životu srednjovjekovne Bosne", u *Zvuk*, br.2, (1980): 113-117; Isti, "Glumac, muzičar, imitator...Iz pozorišne prošlosti srednjovjekovne Bosne", u *Historijska traganja*, br. 5, (2010): 13-58.

4 Sima Ćirković, "Odjeci rittersko-dvorjanske kulture u Bosni krajem srednjeg vijeka", u *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Zenica, 1973; isti, "Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi", u *Međunarodni simpozijum Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi*, Sarajevo, Zemaljski muzej, 1988.

5 Stanoje Bojanin, *Zabave i svetkovine u srednjovjekovnoj Srbiji od kraja XII do kraja XV veka*, (Beograd: Posebna izdanja, Istorijski institut/49, 2005).

6 Josip Lešić, "Kazališne veze između Dubrovnika i Bosne u XV stoljeću", u *Dani Hvarskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, sv. 3, br. 1, (1976): 222-234.

7 Ovdje bismo spomenuli sljedeće radove: Emir O. Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", (Neobjavljeni magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za historiju, 2009); isti, "Viteške svečanosti u Budimu 1412. i učešće bosanskih predstavnika", u *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927-1998)*, ur. Dubravko Lovrenović (Sarajevo, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2010); Esad Kurtović, "Iz historije sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku (Uzgoj ptica za lov i lov pticama)", u *Posebna izdanja*, Knjiga I, Članci i rasprave, Svezak 1, ur. Emir O. Filipović (Sarajevo, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije Stanak, 2011) 1-18.

zabave i razonode u srednjovjekovnoj Bosni i tekst učinili zanimljivijim za čitanje, kroz samostalno smo poglavlja nastojali prikazati određene segmente ove tematike. Zahvalnost dugujemo i doc. dr. Emiru O. Filipoviću na ukazanim smjernicama i pomoći pri nastanku ovoga rada. Nadamo se da smo uspjeli u svome naumu da prikažemo kako i na koji se način zabavljalo bosansko stanovništvo, koje su forme zabave bile prisutne, kakvu su vezu imale s istim ili sličnim događajima u drugim europskim državama toga doba, tko je imao „privilegiju na zabavu“, a tko ne. Mnoštvo je pitanja koja se mogu postaviti i na koja se mogu dati iscrpni i detaljni odgovori, koji bi svakako prelazili okvire predviđene za jedan ovakav rad. Stoga ostajemo pri svome mišljenju kako ova tema zaslužuje biti obrađena i predstavljena u vidu monografije, koja će biti ponudena na ocjenu struci i čitaocima. Ovaj rad predstavlja sintezu osnovnih podataka koje nam je ponudila dosadašnja historiografija, a koji su uobličeni u jednu cjelinu.

OPĆI EUROPSKI KONTEKST

Za razvoj srednjovjekovne kulture velik su značaj imali dvorovi. Pojednim kulturnim epohama, kao što je kasni srednji vijek, upravo je dvorska sredina dala osnovno obilježje. Dvor je nametao kulturne obrasce i bio važan posrednik u recepciji i difuziji kulturnih tekovina.⁸ Bosna je imala veoma bogate i sadržajne veze s okolnim dvorovima i zemljama koje su odigrale posredničku ulogu u promicanju kulturnih i društvenih ideja Zapadne Europe. Bosansko je plemstvo održavalo žive političke, ekonomske i kulturne veze sa svojim europskim suvremenici, te se od njih nisu gotovo ni u čemu razlikovali.⁹ Prevladano je mišljenje o izoliranosti Bosne od Europe tijekom XIV. i XV. stoljeća, jer je dokazano postojanje jakih gospodarskih, ali i drugih veza s okruženjem krajem srednjeg vijeka.¹⁰ Upravo su te veze, omogućile da se i u okvirima granica srednjovjekovne Bosne, pod već spomenutim utjecajima, razvije kultura gotovo identična onoj europskoj. Naravno, određene su forme bile na nižem stupnju razvoja od europskih ako uzmemo u obzir da su one u Bosni nastajale po uzoru na Europu. Međutim, kada govorimo o temi kojom se bavimo u ovome radu, zaključujemo da je bosansko plemstvo uživalo u istim formama zabave i rekreacije kao i europsko, bilo da se radi o lovu, viteškim turnirima, zabavama i sličnim događajima. I obično se stanovništvo, kao i plemstvo, zasigurno moralo ponašati kao i njegovi europski suvremenici.

Većina srednjovjekovnih europskih zemalja živjela je poprilično istim životom, uvjetovanim socijalno diferenciranim feudalnim sustavom. Bogati slojevi stanovništva više su vremena provodili zabavljajući se od običnog naroda. O tome svjedoče grandiozno organizirani turniri širom Europe, banketi, zabave, velike povorke povodom lova na divljač koje su okupljale više stotina ljudi itd. Uzimajući u obzir ulogu Crkve u srednjem vijeku, posebno su mjesto

---

8 Sima Ćirković, "Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi", u *Međunarodni simpozijum Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi*, ur. Fikret Ibrahimpašić, (Sarajevo: Zemaljski muzej, 1989) 61.

9 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni" 12.

10 Ćirković, "Odjeci rittersko-dvorjanske kulture u Bosni krajem Srednjeg veka", 34.

zauzimali blagdani i svetkovine, kojih je bilo više tijekom godine.¹¹ Narod su uveseljavali razni zabavljači poput žonglera, akrobata, glumaca, glazbenika i pjevača.

TURNIR

Viteške su se igre tijekom cijeloga srednjeg vijeka nalazile u središtu aristokratske kulture. One su predstavljale glavnu preokupaciju vitezova i neku vrstu zamjene za rat. Iako su turniri prije svega bili namijenjeni muškarcima, i aristokratske su žene sudjelovale u njihovoj organizaciji kao sponzori.¹² Oni su od prvobitne vježbe i pripreme za rat postajali sve organiziraniji, te je krajem XIII. stoljeća ustanovljen poznati duel dvojice boraca koji su se ogledali pred publikom.¹³ Natjecanja u vidu oponašanja borbe i slične igre bili su vrlo omiljeni u Bosni. O tome svjedoče brojni toponimi poput: trzanj, bojište, paprica, mejdan i dr. Osim jednostavne konstatacije o postojanju, ne možemo reći ništa o vrstama i formi tih natjecanja. Postoje vrlo oskudni podaci o turniru, koji je dosta rano, vjerojatno sa Zapada, došao u Bosnu.¹⁴

Obično se smatra da već na pečatu bana Mateja Ninoslava, s povelje izdane Dubrovačkoj općini 1249. godine, figure konjanika predstavljaju turnir. S obzirom na to da se radi o prikazu dva konjanika koji s podignutim oružjem jašu jedan prema drugom u podnožju utvrde s dvije kule, ova predstava ne može označavati ništa drugo doli viteškog turnira.¹⁵ Iako je ova pojava turnira na pečatu gotovo jedinstven slučaj, on nije kao likovni prikaz usamljen, jer se sreće na nadgrobnim spomenicima. Više desetina stećaka ima na sebi predstave turnira. Turnir je nesumnjivo predstavljao zabavu najviših feudalaca, ali se, sudeći po predstavama na stećcima, njime bavilo i ostalo plemstvo.¹⁶ Da u Bosni nisu bili zastupljeni samo jednolični turniri, govori nam i dosta česta pojava na stećcima, gdje su prikazani sudionici dvoboja s nejednakim oružjem, a često je konjanik suprotstavljen pješaku i sl. Ovakvi prikazi možda umjesto turnira označavaju i realnu ratnu situaciju, pa čak i izraz kršćanskog kulta mrtvih.

Pisane vijesti o turnirima u Bosni ne postoje, ali ako imamo u vidu njihovu prvobitnu funkciju kao vježbe za rat, onda nema sumnje da su se takve vježbe odigravale i u Bosni. Svjedoci su toga brojni prikazi dvoboja na stećcima, koji u potpunosti odgovaraju europskim viteškim turnirima.¹⁷ Koliko je Bosna bila inkorporirana u europske kulturne tokove i kakav je položaj zauzimalo bosansko plemstvo, a sve u vezi s turnirom, govori i sljedeći podatak. Jedan od najznačajnijih međunarodnih događaja kojem su prisustvovali bosanski velikaši bile

11 Medieval entertainment, <http://www.medieval-life-and-times.info/medieval-life/medieval-entertainment.htm>, pristupljeno: 28. 6. 2017.

12 David Crouch, *Tournament*, (London: Hambledon and London, 2005), 2; Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 125.

13 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 125-127.

14 Anđelić, "Doba srednjovjekovne bosanske države", 552.

15 Pavao Anđelić, "Srednjovjekovni pečati iz Bosne", u *Djela*, Knjiga XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 23, (Sarajevo: Akademija znanosti i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970), 10-11.

16 Šefik Bešliagić, «Turniri na stećcima», *Naš svijet*, XXIII/258 (1987): 24.; Anđelić, *Doba srednjovjekovne bosanske države*, 552; Dubravko Lovrenović, *Stećci. Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka* (Sarajevo: Rabic 2009), 77-78.

17 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 135.

su velike viteške svečanosti održane u Budimu krajem svibnja i početkom lipnja 1412. godine u čast sklopljenom miru između Ugarske i Poljske. Bosanski su feudalci prema svjedočenjima suvremenika zajedno sa svojim vitezovima izazivali divljenje dvorske sredine.¹⁸ Najviše je pažnje privukao herceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić, čiji su vitezovi svojim sposobnostima nadmašili sve ostale sudionike. Pored njega, ovim svečanostima prisustvovali su i bosanski kralj Ostoja¹⁹, vojvoda Sandalj Hranić Kosača i knez Pavle Radenović.²⁰ Možemo zaključiti, ako uzmemo u obzir sudjelovanje bosanskih velikaša na europskim skupovima, da je turnir kao vid zabave i rekreacije bio isključivo namijenjen bogatom sloju stanovništva.

LOV – PRIVREDNA GRANA ILI ZABAVA?

Lov je bez sumnje jedna od najomiljenijih zabava feudalnog društva. Može se raspravljati o tome u kojoj je mjeri lov ekonomska djelatnost, a u kojoj zabava i razonoda. Ipak će biti točnije da je lov, bar za više slojeve feudalnog društva, u prvom redu zabava, a tek sekundarno i izvor hrane.²¹ Lov je bio jedan od osnovnih viteških sportova i omiljena zabava plemićkih slojeva, a u pravilu je obavljan s velikom pompom i raskoši. Iako je lov, prije svega, bio privilegija bogatih slojeva, on je također predstavljao obvezu, ali i zabavu zavisnog stanovništva koje nije izravno sudjelovalo u samom činu, već je pratilo lovce, nudilo im i osiguravalo pomoć, usput se zabavljajući.²²

Jedan od učestalijih motiva na stećcima jest i prikaz lova.²³ Nema sumnje da je on bio vrlo česta pojava u srednjovjekovnoj Bosni, prije svega kao način da se dođe do hrane i određenih prihoda, a zatim i kao zabava. U srednjem je vijeku bilo mnogo više šumovitih predjela nego danas, pa samim time i više divljači. Bosanske su šume bile pune jelena, medvjeda i divljih svinja.²⁴ Tako je bosansko plemstvo imalo sve uvjete potrebne za lov. Nekoliko desetina likovnih kompozicija sa scenama lova dozvoljava da se o lovu u srednjovjekovnoj Bosni navede nekoliko pojedinosti. U jednoj minijaturi Miroslavljeva evanđelja prikazan je lov na divljeg vepra; u glagoljskom Misalu Hrvoja Vukčića Hrvatinića, opet kao minijatura, nalazi se predstava lova sa

18 Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države* (Beograd: SKZ, 1964), 220; Filipović, «*Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*», 136; Ćirković, «*Odjeci rittersko-dvorjanske kulture*», 39.

19 Sudjelovanje bosanskog kralja na ovim svečanostima spominju gotovo svi izvori koji govore o gostima ovog događaja, međutim nijedan ne navodi koji je to kralj bio. Na osnovi pouzdanih izvora zaključujemo da se radi o kralju Ostoji.

20 Filipović, «*Viteške svečanosti u Budimu 1412. godine i učešće bosanskih predstavnika*», 297-304.

21 Anđelić, «*Doba srednjovjekovne bosanske države*», 552.

22 Filipović, «*Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*», 144.

23 Šefik Bešlić, «*Scena kola i lova kao reljefni motivi stećaka*», u *Most*, VI/26-27 (1979): 95-107; Od ukupno 181 scene lova, njih 166 se odnosi na lov na jelene, scena s prikazima lova na veprove ima 11, dok je lov na medvjeda zastupljen u 4 slučaja. Ovaj reljefni motiv s ukupno evidentiranih 69 primjeraka, najzastupljeniji je u Istočnoj Hercegovini. – Šefik Bešlić, *Stećci-kultura i umjetnost*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1982), 329. Usp. Lovrenović, «*Stećci. Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*», 78-79.

24 Lov na veprove doprinio je razvoju svinjogojstva u Bosni koje je bilo itekako prisutno. O njihovoj velikoj brojnosti govori podatak da je bio uveden i porez na svinje—Adnan Omerhodžić, «*Svinjogojstvo u srednjovjekovnoj Bosni*», u: *Posebna izdanja*, Knjiga X, *Kratke bilješke*, Svezak 5, ur. Emir O. Filipović (Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Sarajevo, 2013), 5.

sokolom; poznata je i nadgrobna ploča kaznaca Nespine iz njegovog mauzoleja u Gračanici kod Visokog, na kojoj je predstavljen lov kopljem na divljeg vepra.²⁵

Prema predstavama na stećcima, u lov se išlo na konju ili pješke, vodeći sa sobom lovačke pse ili sokolove, ali često nisu predstavljeni nikakvi pomagači. U najvećem broju slučajeva lovi se krupna divljač.

U srednjem su vijeku postojali različiti načini lova, a najveći je interes u cijeloj Europi izazivao lov sokolovima, jer je jedini omogućavao da se obore ptice koje su letjele izvan domašaja strijela. Svaki kralj, plemić, baron ili gospodar imao je svoje sokole. O značaju sokolova u to vrijeme slikovito govori i podatak da je car Fridrik II. Hohenstaufen napisao opširno djelo o sokolarstvu *De Arte Venandi cum Avibus*.²⁶ Sokolarstvo nije uvijek uključivalo hvatanje životinja, ono je češće prakticirano kao sport ili zabava viših društvenih slojeva. Lov sa sokolovima je podrazumijevao bogatstvo i plemeniti status onih koji su ga upražnjavali. Sokolarstvo je iziskivalo vrijeme i novac. Puno se vremena trošilo na treniranje ptica, a posebna je bila procedura njihovog pripitomljavanja.²⁷ U Srbiji su u srednjem vijeku sokolari bili zaseban sloj zavisnih ljudi koji su se bavili odgajanjem i dresurom sivih sokolova. Sokolare uz psare (dresere pasa) spominje i Dušanov zakonik.²⁸ U nedostatku pisanih izvora, tragove su sokolarstva u Bosni u srednjem vijeku istraživači prepoznavali prije svega na stećcima. Već spominjane predstave lova na stećcima uz ostale lovačke prizore imaju i sadržaje lova sa pticama.²⁹

Značaj sokolova za stanovnike srednjovjekovne Bosne potvrđuju i brojni nazivi naselja, utvrda i mjesta u sastavu Bosanskog kraljevstva: Soko, Sokol, Sokolac, Sokolovo, Sokograd i sl.³⁰ Pored stećaka u identifikaciji sokolarstva značajna je i jedna minijatura iz glagoljskoga Hrvojevog misala, u kojoj je vlastelin prikazan kako jaše na konju dok na ruci drži sokola. Inače je u rukopisima sličnoga karaktera alegorija za mjesec svibanj bila predstavljena likom konjanika sa sokolom.³¹ Bosanski su kraljevi vrlo često upućivali upravo sokole kao poklon.³²

DJELOVANJE ARTISTA

Još su od pretkršćanskih vremena kod Slavena svi značajni momenti u životu pojedinca ili obitelji – rođenje, ženidba, smrt – bili praćeni pjesmom i igrom. Organizacija javnoga života

25 Pavao Anđelić, "Doba srednjovjekovne bosanske države", 552-553.

26 Fransi i Džozef Džajs, Život u srednjovjekovnom zamku, (Beograd: Utopija, 2005), 118. (Naslov originala: *Life in a medieval castle*)

27 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 146.

28 Esad Kurtović, "Iz historije sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku (Uzgoj ptica za lov i lov pticama)", u *Posebna izdanja*, Knjiga I, Članci i rasprave, Svezak 1, ur. Emir O. Filipović (Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, 2011), 2.

29 Vejsil Čurčić, "Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini", u *Napredak- Hrvatski narodni kalendar za 1937*, ur. Ante Martinović (Sarajevo: HKD Napredak, 1936), 86.

30 Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, (Sarajevo: Svjetlost, 1957), 105-106.

31 Kurtović, "Iz historije sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku", 3; Čurčić, "Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini", 88.

32 Kurtović, "Iz historije sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku", 3-4; Filipović, "Viteštvo u srednjo- vjekovnoj Bosni", 147-148.

uključivala je igru, pjesmu i zabavu, tako da se bez nje nije mogao zamisliti sastanak većeg broja ljudi, bilo da je on organiziran radi zajedničkog obavljanja poslova, zbog sajma, političkoga ili vjerskoga zbora i sl. Nisu rijetki ni sastanci kojima je isključivo cilj bio igra, zabava i pjesma.³³ U razvijenom srednjem vijeku, s vremenom nastaje potreba da se monotonija svakodnevnog života, prekidana gozbama, lovom i megdanima, oživi i drugim oblicima zabave i rasonode koji bi mogli zadovoljiti i nešto razvijenije potrebe dokonog feudalnog društva. Artisti, koji su svoju vještinu izvodili glazbenim sredstvima, pokretima i mimikom, zasigurno nisu bili nepoznata pojava na dvorovima bosanske vlastele i ranije. Međutim, tek od XV. stoljeća može se govoriti o grupama ili ekipama ovih artista koje su stalnije bile vezane zavelikaške dvorove.³⁴

U Dubrovniku je još od XIV. stoljeća bilo prisutno mnogo stranih umjetnika i zabavljača. Njihov je zadatak bio da uveseljavaju i zabavljaju gledaoce i svijet prisutan na bilo kakvim vrstama svečanosti i zabava. Ugarski izvori spominju žonglere još u XII. stoljeću, dok zabavljači u XIV. i XV. stoljeću imaju više uloga: glazbenik, luda, glumac, plesač itd.³⁵ Već od početka XV. stoljeća u odlukama vijeća Dubrovačke Republike sve se češće na bosanskim dvorovima spominju izvođači raznih zabavnih vještina, koji su svojim glazbenim, žonglerskim, mimičkim i sličnim produkcijama uveseljavali dvorsko društvo. Za njih znamo jer su ponekad, osobito za vrijeme svetkovine svetoga Vlaha u vrijeme poklada, gostovali i u Dubrovniku, pa im je tom prilikom, odlukom Vijeća, odobravana i neka nagrada, bilo u novcu, tkaninama ili drugim poklonima. Među njima navode se frulaši, trubači, lautari, dobošari, lakrdijaši – izvođači svakojakih neobičnih vještina koji se općim imenom nazivaju bufoni, histrioni ili žongleri.³⁶

Produkcije ovakvih artista bile su poznate širom Europe, a osobito u Dubrovniku, gdje su jednako privlačile pozornost građana, pučana i plemstva. Teško je reći koliko je vještina ovih artista iz Dubrovnika osvajala pažnju u susjednim zemljama³⁷, pa i u Bosni, a koliko je pak u njima bila samonikla pa se onda pod dubrovačkim utjecajem usavršavala i bogatila oblicima, ukusom i izražajnim sredstvima. Iako nemamo nikakvih podataka, možemo sa sigurnošću pretpostaviti da su se u Bosni od davnina mogli čuti zvuci svirala, gusli i drugih narodnih glazbenih instrumenata. Vrlo su vjerojatno bogati slojevi, upoznati s dubrovačkim zabavnim produkcijama, osjećali potrebu slušati finije izvedbe majstora svirke i šale.³⁸ Prvi podatak o

33 Anđelić, "Doba srednjovjekovne bosanske države", 549.

34 Babić, "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne", 325-326.

35 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 119.

36 Babić, "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne", 326; Boris Nilević, "Muzički život u srednjovjekovnom bosanskom društvu", u *Zbornik radova-1. Međunarodni simpozij „Muzika u društvu“*, (Sarajevo: Muzikološko društvo Federacije Bosne i Hercegovine, 1998), 34; isti, "Prilog muzičkom životu srednjovjekovne Bosne", u *Zvuk – Jugoslavenski muzički časopis*, br. 2, (1980): 72.

37 Prvi podaci o artistima koji su na dvorovima feudalne vlastele i vladara izvodili razne vještine, glazbene, mimičke, pantomimske, govorne ili kombinirane (glazbeno-pjevačko-glumačke), vezane su za Dubrovnik i Srbiju. Tako je jedan trubač iz Prizrena, po imenu Dragan, nastupao još 1335. godine u Dubrovniku. U rujnu 1395. Dubrovačko vijeće dozvolilo je svojim sviračima da odu u Zetu na crkvenu slavu svete Bogorodice Rtačke i da tamo sviraju. Godine 1426. gostovala su dva dubrovačka gradska svirača u Srbiji puna četiri mjeseca, vjerojatno sa zadatkom da pripreme i obuču tamošnje glazbenike. I kasnije, tijekom 1412. i 1413. dolazi do povremenih gostovanja artista iz Dubrovnika i Zete. Međutim, mnogo više podataka o razmjeni artista vezano je za Bosnu i Dubrovnik. – Lešić, "Kazališne veze između Dubrovnika i Bosne u XV stoljeću", 225.

38 Babić, "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne", 327.

gostovanju dubrovačkih artista, uglavnom glazbenika, vezan je za kneza Vojislava Vojinovića, koji je tražio da mu dođu u goste svirači iz Dubrovnika, a Malo je vijeće 3. veljače 1363. donijelo mudru odluku i odobrilo odlazak glazbenika, ali im je ostavilo na volju da sami odluče hoće li ili neće otići u posjet neprijateljski raspoloženom gospodaru Huma i Konavla, čija se vlast protezala od gornjeg Podrinja pa čak do župa u okolini Dubrovnika.³⁹ I kasnije su Dubrovčani u raznim prilikama slali svoje svirače na dvorove bosanskih i humskih dinasta. S vremenom je postalo uobičajeno da kraljevi i velmože sami, na svojim dvorovima, drže ovakve majstore. Njih su oni slali u Dubrovnik, najčešće za svetkovinu svetoga Vlaha, kako bi među ostalim ovakvim grupama pokazali svoje vještine. Razmjena ove vrste umjetnika između Bosne i Dubrovnika bila je, između ostalog, i znak dobrih običaja kao odraza uzajamne naklonosti i prijateljskih odnosa.⁴⁰

Bosanski artisti prvi su put spomenuti 15. studenog 1408. godine.⁴¹ Tada je u dubrovačkom Malom vijeću donesena odluka da se nagrade dvojica žonglera i lakrdijaša bosanskoga kralja. Ovaj datum njihovoga spomena ne mora označavati početak njihovoga djelovanja u Bosni. Međutim, s obzirom na to da se u prva dva desetljeća XV. stoljeća bosanski artisti, i to isključivo kraljevi, spominju u Dubrovniku u većim razmacima, u manjem broju i jednostavnijem sastavu nego kasnijih godina, zaključujemo da je njihova pojava u Bosni početkom XV. stoljeća bila nova i još ne toliko ukorijenjena. U kasnijem se periodu prisustvo bosanskih artista na dubrovačkim svečanostima sve češće spominje. Po nalogu svojih gospodara oni su dolazili u Dubrovnik najčešće u periodu svetkovine svetoga Vlaha, ali i u drugim prilikama. Sastav njihovih grupa postajao je raznovrsniji i brojniji, a repertoar bogatiji. U dubrovačkim su izvorima bosanski artisti navođeni latinskim nazivima prema instrumentima i vrsti igre, tako da možemo samo pretpostaviti kako su se oni nazivali u Bosni.⁴²

Od bosanske vlastele koja je slala svoje artiste u Dubrovnik, pored kraljevske obitelji Kotromanić, spominju se Kosače, Pavlovići i samo jedanput Zlatonosovići. Ove obitelji su i inače mnogim poslovima, političkim i trgovačkim, bile povezane s Dubrovnikom. Nema spomena velikog vojvode bosanskog Hrvoja Vukčića, s obzirom na to da su njegovi interesi i komunikacija, uzimajući u obzir teritorijalni položaj njegovih posjeda, bili usmjereni ka Splitu i drugim gradovima srednje Dalmacije, više nego k Dubrovniku.⁴³ O učestalosti gostovanja bosanskih

39 „In minori consilio sono campane more solito congregato tubatores concessi fuerunt comiti Voyslavo, si ipsi ire voluerint de eorum voluntate.“ – Ivan Krstitelj Tkalčić, *Monumenta ragusina. Libri reformationum*, Tomus III, (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1895), 248.

40 Filipović, „*Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*“, 120.

41 „...de donando duobus cugulariis et buffonibus domini regis Bossine.“ – Nicolae Iorga, *Notes et extraits*, Vol. II, ur. Ernst Leroux (Paris, 1899), 116.

42 Artisti su bili prisutna pojava širom Europe. Nazivani su imenima: *saltatores, balatrones, thymelici, bufones, gladiatores, praestigiatores, palestritae, iouculatores*. U dubrovačkim dokumentima zabilježeni su sljedeći nazivi: *cogularii, buffones, iouculatores, piffari, hystriones, pulsatores, lautarius, gniacharini*; dakle prema vrsti instrumenta, vještini i načinu izvođenja i igranja. Možemo pretpostaviti da su u tadašnjoj Bosni mogli biti nazivani sljedećim imenima: mađioničar, hrvač, gladijator, blebetalo, luda, žongler, komičar, imitator, zasmijač, muzikant, plesač, cirkusant, lakrdijaš, frulaš, trubač, dobošar itd. – Lešić, „*Kazališne veze između Dubrovnika i Bosne u XV stoljeću*“, 224.

43 Babić, „*Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne*“, 328; Nilević, „*Prilog muzičkom životu srednjo-*

artista u Dubrovniku, brojnosti njihovih ekipa i raznovrsnosti njihovog sastava u periodu 1408. – 1461., govori sumarni pregled odluka dubrovačkih vijeća koji donosi Anto Babić.⁴⁴ Na osnovi ovog pregleda zaključujemo da su s kraljevskog dvora u Dubrovnik dolazili raznicugularii, hystriones, pifferi, lautarius, buffones, pulsatores, ioculatores, gnacharii, a njihovo se prisustvo bilježi 13 puta. U tridesetogodišnjem razdoblju umjetnike s dvora Kosača susrećemo 17 puta, a s dvora Pavlovića 13. Izvođači Zlatonosovića spomenuti su samo jedanput i to 1423. godine.

I osmanske su vojvode-krajišnici i prije konačnog osvojenja Bosne ponekad slali svoje svirače u Dubrovnik povodom svečanih zgoda, pa i prilikom proslave svetoga Vlaha. To također saznajemo iz odluka dubrovačkih vijeća gdje se navode nagrade koje je trebalo dodijeliti artistima Isa-bega Ishakovića. Ovakva praksa nastavljena je i nakon osmanskog osvojenja Bosne. Na dvoru Ali-bega Isabegovića, gospodara zemlje Pavlovića, nalazila se glumačka družina na čelu s Radojem Vukosalićem.⁴⁵ Družinu je Ali-beg poslao 1469. godine ili nešto kasnije u Dubrovnik.⁴⁶ Svi ovi brojni primjeri sudjelovanja bosanskih artista na svečanostima u Dubrovniku koje smo naveli govore koliko je ova vrsta zabavnog života bila udomaćena na dvorovima feudalne gospode posljednjih nekoliko desetljeća bosanske države.

Artisti nisu zabavljali samo vlastelu. Oni se sreću i u bosanskim gradovima XV. stoljeća, gdje je nastalo jedno novo, građansko društvo, od stranaca Dubrovčana i Nijemaca Sasa, te domaćih ljudi. Obogaćeno kroz rudarstvo, trgovinu i zanatstvo, građanstvo je osjećalo potrebu za razvijenijim oblikom zabave. Međutim, artisti su u gradovima manje poznati, jer nisu bili stalno okupljeni kao oni kraljevski ili na dvorovima velmoža.⁴⁷ Jedan detalj nam osvjetljava svakodnevni život i navike bosanskoga gradskoga stanovništva. Naime, u Drijevim, Srebrenici i u Fojnici, a vjerojatno i u drugim razvijenijim gradskim naseljima, nalazile su se gostionice, u koje se odlazilo na piće i zabavu. Uspoređujući ovaj podatak s uobičajenim načinom života u Europi, zaključujemo da su vrlo vjerojatno tu nastupali i artisti izvodeći svoje vještine.⁴⁸

Iako su bosanski kraljevi i velmože držali na svojim dvorovima vlastite ekipe zabavljača, ipak su u posebnim prilikama tražili od Dubrovčana i njihove majstore da svojim umijećem obogate užitak slušaoca i gledaoca. Ponekad je i dubrovačka vlada slala svoje artiste u Bosnu

---

vjekovne Bosne”, 72.

44 Sima Ćirković je ukazao na to da je ove podatke prvi zapazio i prenio Konstantin Jireček. O Babićevom sumarnom pregledu kaže da je najpotpuniji, ali ne i iscrpan pregled podataka ove vrste: Ćirković, “*Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*”, 444. S druge strane, Emir Filipović je istaknuo da Babić navodi iscrpan, ali ne i kompletan pregled ovih odluka dubrovačkih vijeća: Filipović, “*Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*”, 120.

45 Boris Nilević, “Glumac, muzičar, imitator... Iz pozorišne prošlosti srednjovjekovne Bosne”, u *Historijska traganja*, br. 5, ur. Vera Katz, (Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, 2010), 120.

46 †Wdj vovode Ali bqga Pavlovića, zemli gospodara, mudrqmj i plemenitqmj svakoe časti bogomj darovaniemj gospoctvu dubrovačkoga, knezu i vlastelemj i svoi općinq gospocta dubrovačkoga, vlastele, qa ću k vamj pravo, a vi ka mnq, kako vamj e ugodno gospoctvu, da w to poslahj moe glumce Radoq Vukosalića z družbomj na vaše svetce, neka namj ste veseli, bogu prqporučeni i vasemu slavnomu gospoctvu.– Franc Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii* (Vienna: Viennae Braumüller, 1858), 557.

47 Boris Nilević, “Proces afirmacije srednjovjekovne bosanske države”, u *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, ur. Dr. Ibrahim Tepić (Sarajevo: Bosanski kulturni centar Sarajevo, 1998), 73.

48 Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1978), 342-343.

da pridobije i učvrsti dobru volju i prijateljstvo s bosanskim kraljevima i velmožama, a sve s ciljem ostvarivanja koristi za neki dobar posao Republike ili njenih građana. Spomenuli smo slučaj kneza Vojislava Vojinovića i njegov zahtjev za dubrovačkim umjetnicima. U kasnijem periodu, gostovanja dubrovačkih artista u Bosni i Humu postaju sve češća. Dok su bosanski artisti najčešće odlazili u Dubrovnik na obilježavanje svetkovine svetoga Vlaha, Dubrovčani su na dvorove u zaleđu pretežno dolazili povodom određenih svečanosti i slavlja, u prvom redu svadbi i vjenčanja.⁴⁹ Tijekom svadbe kralja Tvrtka II. s Dorotejom Gorjanskom, Dubrovčani su, pored bogatih darova, na bosanski dvor poslali dvojicu svojih frulaša (*duos piphefaros nostros*) kako bi i oni doprinijeli svadbenom veselju.⁵⁰ Tom je prilikom i vojvoda Sandalj pismeno zahtijevao da mu Dubrovčani pošalju svirače, što mu je na kraju i odobreno te je dobio dva trubača Grka (*tubicinas nostros Graios*), s kojima je vjerojatno namjeravao ići na proslavu kraljeve svadbe.⁵¹ Kasnije se dubrovački svirači često spominju na dvoru Kosača. Zabilježeno je i više njihovih gostovanja na dvoru Pavlovića u Borču. Oni se spominju na svadbi Ivaniša Pavlovića 1449., kao i na svadbi njegovog brata Petra 1455.⁵²

Prvi imenom poznati artist iz Bosne bio je žongler Pribinja (*Pribigne joculari Bossine*), koji je zajedno sa zabavljačima vojvode Sandalja boravio u Dubrovniku još od 1410. godine.⁵³ Osim njegovog, poznato je i ime bufona hercega Stjepana Vukčića Mrvca (*Meruaz bufonum Cherzechi*)⁵⁴, koji je pratio njegovog sina Vladislava na putu u Veneciju, i koji je tijekom boravka u Dubrovniku bio nagrađen skupocjenim odijelom u vrijednosti 50 perpera. Visoka cijena odjeće (oko 18 dukata) poklonjena Mrvcu govori zapravo o ugledu koji je ovaj zabavljač imao ne samo na dvoru hercega Stjepana, već i šire. Radi usporedbe, treba istaknuti podatak da se bogato odijevao i Vladislav, trubač despota Đurđa Brankovića, koji je posjedovao crveni ogrtač (*mantellum rubeum*) čija se vrijednost 1446. procjenjivala na osam dukata.⁵⁵

Bosanski su artisti imali priliku susresti se u Dubrovniku s lokalnim, ali i stranim zabavljačima, te od njih usvojiti neku novinu, a bosanskim velmožama mogao je zapeti za oko poneki detalj u opremi dubrovačkih majstora svirke i potaknuti ih na imitiranje. U vezi s tim navodimo zahtjev vojvode Ivaniša Pavlovića jednom dubrovačkom majstoru, u kojem traži od njega da mu napravi dvije zastavice za trube, kakve su vjerojatno korištene u Dubrovniku, s tim da bi ove imale izvezen model grada Borča.⁵⁶ Zna se također da se u testamentu hercega

49 Babić, "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne", 331.

50 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 120; Pavao Anđelić, "Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska", u *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, Nova serija, Sveska 27-28 (1973), 381; Marjan Drmač, "Kraljevske svadbene svečanosti u srednjovjekovnoj Bosni", u *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, Knjiga XVII/3 (2014): 190-191.

51 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 120.

52 Boris Nilević, "Posljednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća", u *Historijska traganja*, br. 5, ur. Vera Katz. (Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, 2010), 27-28.

53 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 122. Na ovom primjeru iz 1410. godine, ali i drugim podacima koji npr. spominju artiste vojvode Juraja Vojsalića vidimo nepotpunost Babićevog pregleda odluka dubrovačkih vijeća, na koje su ukazali drugi autori: v. fusnotu br. 37.

54 Filipović, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni", 122.

55 Bojanin, "Zabave i svetkovanja u srednjovjekovnoj Srbiji od kraja XII do kraja XV veka", 312.

56 Babić, "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne", 333.

Stjepana Vukčića spominje jedan organić s cijevima od srebra⁵⁷, male ručne orgulje, jedan od najsloženijih glazbenih instrumenata vrlo popularan na europskim plemićkim dvorovima toga doba. Možemo zaključiti da su glazbenici hercega Stjepana dostigli vjerojatno najveći domet artističkog izraza.⁵⁸Nije isključeno da je ovaj organić napravljen u Italiji i kao takav donesen u Bosnu. Pored dvorova i svečanih događaja, glazbenici su korišteni i tijekom lova, tako da su ove dvije vrste zabave bosanskog plemstva bile spojene u jednu i tako pojačavale opći dojam.

Sve bosanske artiste možemo podijeliti u dvije grupe. Prvu čine oni koji su mimikom ili raznim lakrdijaškim pokretima zabavljali gledaoce. Spominjani su pod nazivima bufoni, histrioni i žongleri. U drugu grupu spadali su majstori svirke na različitim instrumentima. Crkva je u srednjem vijeku sve izvođače, glumce, plesače ili svirače, smatrala pripadnicima jedne iste društvene grupe. Sva ta različita zabavljачka zanimanja bila su obuhvaćena jednim zajedničkim pojmom: glumac.⁵⁹ Igre svih ovih artista zasigurno nisu bile ograničene samo na dvorove bosanske vlastele i dubrovačke svečanosti. Već smo ukazali na njihovo prisustvo i djelovanje u gradskim sredinama srednjovjekovne Bosne. Forme življenja na selu su nam vrlo nepoznate, ali nije isključeno da su ovakvi vidovi zabave bili prisutni i tu.⁶⁰

ZABAVA I RAZONODA: PRIVILEGIJA BOGATIH?

Ovog pitanja smo se već dotaknuli na nekoliko mjesta u dosadašnjem dijelu rada, međutim ovdje donosimo konačan stav u vezi s postavljenom tezom. Kada smo se odlučili pisati rad na temu zabave i rasonode u srednjovjekovnoj Bosni, osnovni podaci koje smo znali prije istraživanja stvarali su sliku o feudalnom društvu Bosne i zabavi kao privilegiji gornjih društvenih slojeva. Bosanska vlastela u potpunosti je oponašala njihove europske suvremenike, tako da su uobičajene forme zabave poput banketa, turnira i lova bile uobičajena pojava u Bosni.⁶¹ O inkorporiranosti bosanskih feudalaca u europske tokove govore i podaci s već spominjanog velikog turnira u Budimu 1412. godine. Sa sigurnošću možemo istaknuti da su, s obzirom na društveni status i moć, turnir i u velikoj mjeri lov, bili isključiva forma zabave visokih slojeva, dok je ostalo stanovništvo eventualno moglo neposredno sudjelovati u ovim aktivnostima, i to u službi vlastele.

Kada govorimo o drugim formama zabave poput glazbe, glume i ostalih varijanti djelovanja bosanskih artista, tada zaključujemo da su one, za razliku od turnira i lova (kao zabave), bile daleko prisutnije u širokim narodnim masama bosanskog društva. Bosanski se artisti u dubrovačkim dokumentima uvijek navode s imenom feudalnog gospodara čijem dvoru su pripadali. Međutim, podatak da je grupa artista i 24 godine nakon smrti svoga gospodara

57 “... edanj wrganićj sj cqvmi wdj srebra...” – Miklosich, *Monumenta Serbica*, 498.

58 Nilević, “*Prilog muzičkom životu srednjovjekovne Bosne*”, 72.

59 Bojanin, “*Zabave i svetkovanje u srednjovjekovnoj Srbiji*”, 272.

60 Nilević, “*Prilog muzičkom životu srednjovjekovne Bosne*”, 73.

61 Dženan Dautović, “Slavenska varijanta feudalizma (Analiza na primjeru bellatores bosanskog srednjovjekovlja)”, u *Bosna franciscana*, br. 41, (2014): 142-143.

Sandalja Hranića nastupala pod njegovim imenom, ali ne u službi dvora njegovog nasljednika, već samostalno, govori o prisustvu umjetnika koji su slobodno nastupali u narodu i tako zarađivali za život.⁶² Ukorijenjenost glazbe i igre u bosanskom društvu još od najranijih vremena, u srednjem vijeku, dokazuje se i nizom motiva kola na stećcima.⁶³ O karakteru i značenju ovih kola historiografija je do sada dala niz tumačenja, no ono što je nepobitna činjenica jest da ona ukazuju na prisustvo ovakvih igara u Bosni u srednjem vijeku, i općenito na prisustvo glazbe i pjesme u narodu (u kolu se najčešće igra uz glazbu pjevajući određene stihove). Na kraju možemo zaključiti, da su kao i širom Europe, i u Bosni žongleri i histrioni, svirači i bubnjari bili sigurno traženi i rado viđani i slušani u različitim zgodama i na različitim skupovima, gdje god bi se našlo veće mnoštvo svijeta.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Teza o izoliranosti Bosne tijekom XIV. i XV. stoljeća odavno je već pobijena u historiografiji. To dokazuje veliki broj gospodarskih i kulturnih veza koje je Bosansko kraljevstvo ostvarivalo s drugim europskim državama, prije svega s Dubrovačkom Republikom i Ugarskom, a preko njih i s ostatkom Europe. Te veze omogućile su prodor europskih kulturnih tekovina u Bosnu, gdje su one bile u potpunosti prihvaćene. Bosansko plemstvo ni u kojem segmentu nije zaostajalo za onim europskim. Posebno se to vidjelo prilikom velikog turnira održanog u Budimu 1412. godine, kada su bosanski velikaši i njihovi vitezovi izazvali veliko oduševljenje suvremenika svojim držanjem, sposobnošću, bogatstvom i raskoši. Uvježbanost bosanskih predstavnika na ovoj svečanosti i njihov ostvaren uspjeh, dokaz su ukorijenjenosti ovih formi zabave u bosanskoj državi.

Zabava i razonoda predstavljale su u srednjovjekovnoj Bosni sastavni dio života njezina stanovništva. Društvena podjela, razlika u bogatstvu i moć doprinijeli su da određeni oblici zabave budu rezervirani samo za određene slojeve. Iako nemamo pisanih tragova o njima, u Bosni su se zasigurno održavale viteške svečanosti, turniri, gdje su pripadnici vlastele okušavali svoju sreću i umijeće. Već spomenuti budimski turnir dovoljno govori o ovoj formi zabave i bosanskom odnosu spram nje. Motiv dvojice konjanika na pečatu bana Mateja Ninoslava iz sredine XIII. stoljeća smatra se prvim prikazom turnira u Bosni. U kasnijim periodima prikazi turnira česti su u obliku motiva na stećcima, osobito u Hercegovini i jugozapadnoj Bosni. Pored turnira i lov je predstavljao razonodu bosanskih velikaša. U srednjem je vijeku bilo mnogo više šumovitih predjela nego danas, samim time i divljači, tako da su u Bosni postojali idealni uvjeti za organiziranje lova. Kao što je slučaj i s turnirima, na stećcima susrećemo poprilično često i prikaze lova. Iako je postojalo više načina na koji se lovilo, najzanimljiviji i najprivlačniji bio je lov sokolovima, jer se njima moglo loviti i iznad dometa strijele. Sokolarstvo nije predstavljalo samo način hvatanja životinja, već sport i zabavu viših društvenih slojeva. Monotoniju svakod-

62 Babić, "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne", 335.

63 Bešliagić, "Stećci – kultura i umjetnost", 319-327; Isti, "Scena kola i lova kao reljefni motivi stećaka", 95-107.

nevnog srednjovjekovnog života, koja je prekidana povremenim gozbama, turnirima i organiziranjem lova, u razvijenom srednjem vijeku nastojalo se prevladati novim formama zabave i razonode. U vezi s tim pratimo djelovanje artista, umjetnika koji su svojim vještinama, bilo da su svirali, pjevali, glumili, izvodili pokrete i akrobacije, nastojali zabaviti i zadiviti gledaoce i slušaoce. Prisustvo ovakvih artista evidentno je i u Bosni. Podatke o njima crpimo iz odluka dubrovačkih vijeća, gdje se spominju pokloni kojima su ih Dubrovčani darivali. Prvi spomen bosanskih artista jest onaj iz 1408. godine kada su spomenuti žongleri i lakrdijaši bosanskog kralja. Učestala je praksa bila da bosanski artisti odlaze u Dubrovnik povodom svetkovine svetoga Vlaha i drugim povodima, a dubrovački umjetnici su isto tako dolazili u Bosnu, najčešće povodom svadbi bosanskih kraljeva i vlastele, kako bi svojim vještinama uljepšali takve skupove. Djelovanje bosanskih artista nije bilo ograničeno samo na dvorove velikaša i dubrovačke svetkovine i praznike. Njihove nastupe bilježimo i u gradskim sredinama srednjovjekovne Bosne, međutim takvi artisti su nam manje poznati od onih koji su djelovali pri dvorovima kraljeva i vlastele.

Navođenjem raznih primjera pokazali smo koliko je u srednjovjekovnoj Bosni bilo različitih formi zabave i razonode, koja je predstavljala sastavni dio života ondašnjih ljudi. Slaveni su još od predkršćanskih vremena imali u svojim korijenima i tradiciji jako urezan osjećaj za zabavu, glazbu, igru i veselje. Mnoštvo je dokaza koji ukazuju na to, počevši od mnogobrojnih toponima kao osnove, pa sve do kasnijih reljefnih prikaza na stećcima srednjeg vijeka. Sa sigurnošću možemo reći da su zabava i razonoda predstavljale važan segment kulture srednjovjekovne Bosne. Ovim smo radom pokušali, koristeći se dostupnom izvornom građom i relevantnom literaturom, jednim sintetskim pristupom istaknuti osnovne karakteristike teme koju smo obrađivali. Ono što smo si posebno zadali bilo je prikazati kako je društvena diferenciranost utjecala na pristup zabavi i razonodi u srednjovjekovnoj Bosni. Iako izvori koji govore o ovoj tematici u velikoj većini navode bosanske feudalice, odnosno vlastelu, kao nosioce ovih događanja, gotovo je nemoguće da u njima barem djelomično nisu sudjelovali i niži slojevi.

ABSTRACT

Using the available source material and relevant literature, the author of this article tries to present the characteristics of various forms of entertainment and leisure in the medieval Bosnian state. The topic of this article is to consider the availability of this factors to a large number of people, or to show who has and in which case has the privilege of a certain kind of entertainment. The social differentiation signified in Bosnia during that period greatly influenced the access of certain sections of the population to certain segments of entertainment. This article deals with the description of the most important characteristics in regard to tournaments, hunting and the activities of various artists, as the most striking forms of entertainment for the mediaeval Bosnian population. Though such tournaments and hunting activities were primarily reserved for the rich population, sometimes other people were involved in it, often

in the service of rulers and patrons, so that these persons would be entertained. The work of entertainers who, with their abilities, impressed the assembled population, was recorded in the Middle Ages throughout Europe. There is no doubt that such actors were present in the Bosnian territory as well. Their skill was probably of domestic character, based on traditional forms of fun present in Bosnia, but with time, under the influence from Dubrovnik's, they also improved their achievements and wealth via different forms, tastes and expressive means. This paper represents the synthesis of the basic data that has been offered to us so far by historiography.

Keywords: Mediaeval Bosnia, Entertainment, Leisure, Tournaments, Hunting, Falconry, Artists.

KORIŠTENI OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA

OBJAVLJENI IZVORI:

Iorga, Nicolae. *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, Vol. II, ur. Ernst Leroux. Paris, 1899.

Miklosich, Franc. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*. Vienna: Viennae Braumüller, 1858.

Tkalčić, Ivan Krstitelj. *Monumenta ragusina. Libri reformationum*, Tomus III. Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1895.

LITERATURA:

Anđelić, Pavao. "Srednjovjekovni pečati iz Bosne". U *Djela*, Knjiga XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 23, ur. Anto Babić. Sarajevo: Akademija znanosti i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.

Anđelić, Pavao. "Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska". U *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, Nova serija, Sveska 27-28, 377-395. Sarajevo: Zemaljski muzej 1973.

Anđelić, Pavao. "Doba srednjovjekovne bosanske države". U *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine. Od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, ur.

Alojz Benac, Đuro Basler, Borivoj Čorić i sur. Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje. Sarajevo: Veselin Masleša, 1984.

Babić, Anto. "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne". *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, II (1964): 325-335.

Bešlagić, Šefik. "Scena kola i lova kao reljefni motivi stećaka". *Most*, VI/26-27 (1964): 95-107.

Bašlagić, Šefik. *Stećci-kultura i umjetnost*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1982.

Bešlagić, Šefik. „Turniri na stećcima“, u: *Naš svijet*, XXIII/258, Sarajevo, 1987.

Bojanin, Stanoje. *Zabave i svetkovanje u srednjovjekovnoj Srbiji od kraja XII do kraja XV veka*. Beograd: Posebna izdanja, Istorijski institut/49, 2005.

Crouch, David. *Tournament*. London: Hambledon and London, 2005.

Ćirković, Sima M. *Istorija srednjovekovne bosanske države*. Beograd: SKZ, 1964.

Ćirković, Sima M. "Odjeci rittersko-dvorjanske kulture u Bosni krajem Srednjeg veka". U *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Zenica 1971., ur. Fikret Ibrahimpašić. Zenica: Muzej grada Zenice, 1973.

Ćirković, Sima. "Dvor i kultura u srednjovekovnoj bosanskoj državi". U *Međunarodni simpozijum Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi: međunarodni simpozijum = symposium international*, Sarajevo, 6-7 oktobar 1988. ur. Borivoj Čović. Sarajevo: Posebna izdanja/Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1988.

Ćurčić, Vejsil. "Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini". U *Napredak-Hrvatski narodni kalendar* za 1937, ur. Ante Martinović, 86-89. Sarajevo: HKD Napredak, 1936.

Dautović, Dženan. "Slavska varijanta feudalizma (Analiza na primjeru bellatores bosanskog srednjovjekovlja)". *Bosna franciscana*, br. 41., (2014): 443-445.

Drmač, Marjan. "Kraljevske svadbene svečanosti u srednjovjekovnoj Bosni". *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, Knjiga XVII/3 (2014): 185-199.

Džajs, Fransi i Džozef. *Život u srednjovekovnom zamku*. Beograd: Utopija 2005.

Filipović, Emir O. "Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni". Neobjavljeni magistarski rad, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za historiju, 2009.

Filipović, Emir O. "Viteške svečanosti u Budimu 1412. godine i učešće bosanskih predstavnika". U *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927-1998)*, ur. Dubravko Lovrenović, 365-453. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu, 2010.

Kovačević-Kojić, Desanka. *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*. Sarajevo:

Veselin Masleša, 1978.

Kurtović, Esad. "Iz historije sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku (Uzgoj ptica za lov i lov pticama). *Posebna izdanja*, Knjiga I, Članci i rasprave, Svezak 1, ur. Emir O. Filipović, 1-18. Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, 2011.

Lešić, Josip. "Kazališne veze između Dubrovnika i Bosne u XV stoljeću". *Dani Hvarskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, sv. 3, br. 1. (1976): 222-234.

Lovrenović, Dubravko. *Stećci. Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*. Sarajevo: Rabić, 2009.

Nilević, Boris: "Prilog muzičkom životu srednjovjekovne Bosne". *Zvuk – Jugoslovenski muzički časopis*, br. 2. (2010): 113-117.

Nilević, Boris. "Muzički život u srednjovjekovnom bosanskom društvu". U *Zbornik radova -I. Međunarodni simpozij „Muzika u društvu“*, Sarajevo: Muzikološko društvo Federacije Bosne i Hercegovine, 1998.

Nilević, Boris. "Proces afirmacije srednjovjekovne bosanske države". U *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, ur. Dr. Ibrahim Tepić, 57-80. Sarajevo: Bosanski kulturni centar Sarajevo, 1998.

Nilević, Boris. "Posljednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća". U *Historijska traganja*, br. 5, 1-278, ur. Vera Katz, 13-65, Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, 2010.

Nilević, Boris: "Glumac, muzičar, imitator... Iz pozorišne prošlosti srednjovjekovne Bosne". U *Historijska traganja*, br. 5, 1-278, ur. Vera Katz, 13-65. Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, 2010.

Omerhodžić, Adnan. "Svinjogojstvo u srednjovjekovnoj Bosni". U *Posebna izdanja*, Knjiga X, Kratke bilješke, Svezak 5, ur. Emir O. Filipović, 1-7. Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, 2013.

Vego, Marko. *Naselja bosanske srednjovjekovne države*. Sarajevo: Svjetlost, 1957.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Pro tempore

Časopis studenata povijesti, br. XIII

Zagreb, 2018.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Godina XIII, broj 13, 2018.

Glavni i odgovorni urednik

Ivan Grkeš

Zamjenica glavnog urednika

Lucija Bakšić

Uredništvo

Mihaela Marić

Lucija Bakšić

Mario Katić

Igor Krnjeta

Urednici pripravnici

Andrija Banović

Matej Lisičić

Matea Altić

Marta Janković

Alen Obrazović

Saša Vuković

Lektura i korektura

Alina Jušić

Ema Maglić

Ema Botica

Tanja Jelinić

Karla Papeš

Mateja Papić

Borna Treska

Recenzenti

dr. sc. Zrinka Blažević

dr. sc. Estela Banov

dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

dr. sc. Nikica Gilić

dr. sc. Tomislav Galović

dr. sc. Hrvoje Gračanin

dr. sc. Emil Heršak

dr. sc. Branimir Janković

mr.sc. Vedran Obućina

dr. sc. Sanja Potkonjak

dr. sc. Martin Previšić

dr. sc. Marko Šarić

mr. sc. Filip Šimetin Šegvić

mr. sc. Nikola Tomašegović

Dizajn i priprema za tisak

Rene Jelenić

Prijevod s engleskog jezika

Alen Obrazović

Ema Bonifačić

Paula Fajt

Izdavač

Klub studenata povijesti –

ISHA ZAGREB

ISSN: 1334-8302

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti -

ISHA Zagreb (za: Redakcija *Pro tempore*)

Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Email:

pt.urednistvo@gmail.com

Časopis je besplatan.

Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/pro-tempore>

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Kluba studenata povijest – ISHA Zagreb i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.